

УДК 34.01

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.20-25

О. М. Юхимюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
email: iukchymiuk.olga@vnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-3803-4746

КОНЦЕПЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА РОНАЛЬДА ДВОРКІНА

У статті досліджується концепція принципів права американського і британського юриста, політолога, філософа і теоретика права Рональда Дворкіна. Принципом Р. Дворкін називав такий стандарт, якого варто дотримуватися не тому, що він сприяє зміні або збереженню певної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що він виражає певні моральні вимоги, чи то вимоги справедливості, чи то чесності тощо.

Принципам характерні такі риси, як: мають абстрактність (визначеність у загальних рисах); виступають орієнтиром; мають свою вагу та важливість; можуть перебувати в колізії з іншими принципами права без потреби у визнанні одного із них нечинним; здійснення процедури «зважування» у разі необхідності гармонізації із іншими принципами.

Концепція принципів права Р. Дворкіна стала вихідним пунктом наукових розвідок (як схвальних, так і критичних) для багатьох науковців у світі.

Ключові слова: Рональд Дворкін, принципи права, теорія права.

Постановка проблеми та її актуальність. Формування узагальненого розуміння принципів права є перманентним процесом, який триває як у вітчизняній, так і зарубіжній теорії та філософії права. Одним із аспектів цього процесу є інтегрування західних (європейських чи американських) підходів до принципів права у працях українських дослідників.

Адже в юридичній практиці, спрямованій на реалізацію правових приписів, їх втілення в життя, принципи права займають особливо важливе місце. Вони скеровують реалізацію права в потрібному напрямі, підпорядковують її загальновизнаним вимогам і стандартам, дозволяють повною мірою реалізувати задум законодавця, спонукають інтерпретатора та правозастосовувача діяти не лише чітко відповідно до букви закону, але й згідно з його духом [2, с. 14].

Аналіз досліджень і публікацій. Перші в незалежній Україні наукові розробки із питань принципів права науковці ґрунтували переважно на радянській та російській правовій традиції (зокрема, А. М. Колодій та ін.). У подальшому наукові розвідки українських учених (наприклад, Т. І. Фулей, С. П. Погребняка, С. В. Шевчука, І. П. Бахновської, О. О. Уварової, О. В. Грищук тощо) усе частіше почали охоплювати західні концепції принципів права, що саме активно напрацьовувалися Р. Дворкіним, Р. Алекси та ін.

Варто також підкреслити, що філософсько-правові погляди Р. Дворкіна та Р. Алекси загалом були предметом вивчення вітчизняних науковців (наприклад, С. І. Максимов, М. В. Кравчук, Г. В. Коваленко та ін.).

У Великобританії, США та інших англomовних країнах концепція Рональда Дворкіна вже давно є частиною університетських програм з юриспруденції. Ідеї та аргументи вченого активно обговорювалися на сторінках правових видань. Інші теоретики права присвятили розділи своїх книг аналізу й оцінці положень його наукових розробок [1, с. 6]. Усе більшого поширення зазначена концепція набула під час навчання студентів у вишах європейських країн, тому варто перейняти такий досвід і у вітчизняних закладах вищої освіти.

Водночас наукова спадщина американського і британського юриста, політолога, філософа і теоретика права Р. Дворкіна заслуговує на більш уважне опрацювання в частині принципів права. Така потреба обумовлена теоретико-правовою та прикладною значимістю цієї концепції в європейській юриспруденції.

Мета статті полягає в представленні та аналізі концепції принципів права Рональда Дворкіна, визначенні її впливу на сучасну теорію принципів права.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитись із М. В. Кравчуком, який зазначив, що доктрині Рональда Дворкіна характерні три основні напрями наукової розвідки: концепція права, вчення про справедливість, теорія цінностей. Визначення векторів наукових досліджень ученого безпосередньо пов'язане із сутнісними соціально-культурними процесами, які відбулися у період його діяльності [1, с. 10].

Польська дослідниця М. Корделя підкреслює, що поняття принципів права в багатому науковому теоретичному доробку Р. Дворкіна не має і ніколи не мало самодостатнього характеру, що водночас не зменшує його ролі в дослідженні цієї проблеми. Теорія принципів права Р. Дворкіна вмонтована в ширшу і в багатьох аспектах більш деталізовану політичну теорію. Акцент на «політичність» принципів дозволив окреслити їх більш повну характеристику, що охоплює не тільки структуральні дефінітивні риси, а також генезу та фактично виконувані функції [5, с. 44].

Науковці розділяють творчість знаного вченого на чотири етапи. Перший етап припадає на 60-ті роки минулого століття. У цей період Рональд Дворкін заклав фундамент своєї теорії. Він почав із критики доктрини Герберта Гарта (і всього юридичного позитивізму в його особі). Учений стверджував, що теорія Гарта неідеальна, оскільки не враховує роль принципів права (на протизаг нормам права) за вирішення складних справ у суді. Наступний етап припадає на 1970-ті роки, коли Р. Дворкін остаточно сформулював одну із найбільш суперечливих і спірних тез своєї теорії. На його думку, свідчити про будь-які дискреційні повноваження суддів (так званий судовий розсуд) за вирішення справ некоректно. Професор вважав, що суддя, який вирішує справу, подібний до філософа, який розмірковує про те, що справедливо з морального і політичного погляду. Третій етап припадає на 80-ті роки ХХ ст. У відповідь на нищівну критику його робіт професором Дж. Разом Р. Дворкін був змушений удосконалити свою доктрину. Наслідки цього прийнято називати у творчості Рональда Дворкіна «герменевтичним поворотом». Четвертий етап розпочався у 1990-х роках і став завершальним у діяльності вченого. Цей період пов'язаний з підвищенням інтересом професора Р. Дворкіна до проблем швидше політичного, ніж правового спрямування, а саме проблем справедливості та співвідношення свободи й рівності. Він у своїх наукових розробках доводив про можливість існування єдиної інтегративної теорії, в якій органічно уживалися б протилежні цінності, поняття та інтереси [1, с. 9].

Водночас, на думку Г. Мароня, Р. Дворкін є постаттю, яка зробила чи не найбільший внесок у дискурс сьогодення щодо принципів права, а його концепція принципів права – одна з найвідоміших [6, с. 103].

Враховуючи значимість концепції принципів права Р. Дворкіна в європейській правовій традиції, розглянемо її основні положення.

Відтак принципом Р. Дворкін називав такий стандарт, якого варто дотримуватися не тому, що він сприяє зміні або збереженню певної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що він виражає певні моральні вимоги, чи то вимоги справедливості, чи то чесності тощо [3, с. 22]. У своїх працях Р. Дворкін спростовує базову тезу юридичного позитивізму про те, що право є лише системою правил, і стверджує, що право варто розуміти набагато ширше, а саме як сукупність норм, принципів, вимог правової політики та інших видів стандартів. Компоненти системи права, які не є правилами, він визначає загальним терміном «принципи» (принципи у широкому значенні, *sensu largo*). Для нього право є поєднанням позитивного права та принципів, що його підтримують, утворюючи морально узгоджену єдність. Інкorporація категоріальної новели у вигляді принципів у систему права робить право не лише цілісним, але й внутрішньо логічно диференційованим на відміну від позитивістського бачення простого набору правил. Відмінність принципів і правил не заперечує існування певної схожості між ними. Спільною рисою правил і принципів є те, що й ті, й інші виступають стандартами поведінки, вказуючи, хто, коли і як повинен поводитися [6, с. 103–104].

Варто підкреслити, що поняття «правило» в розумінні Р. Дворкіна означає звичайну, типову норму права як базову елементарну складову системи права. Правила виступають нормами поведінки, визначеними чи визнаними (санкціонованими) компетентними органами державної влади. Зазвичай такі правила семантично сформульовані доволі доступно та відкрито в

нормативних актах (передусім у конституції та законах) або ж, як у випадку системи common law, визначені у прецедентах. На відміну від правил принципи не мають канонічного характеру, їх явно та однозначно не окреслюють у статтях писаного права чи прецедентах. Вони набувають загальних обрисів і є неоднозначними не лише стосовно меж застосування, але й стосовно сутності свого змісту. Деякі принципи, будучи чинним правом, залишаються «невідкритими», перебувають у стані сну аж до моменту, коли суддя, вирішуючи так звану складну справу (hard case), мусить їх використати. Те, що інші називають прогалинами у праві, на думку Р. Дворкіна, є ще не окресленим, але вже існуючим принципом права. У процесі розгляду складних справ (hard cases) те, що видається прогалиною, заповнюється принципами, «відкритими» суддею [6, с. 104].

Будучи належними до широкої категорії стандартів поведінки, принципи протиставляються двом найближчим до них групам: правилам (rules) та політичним директивам (policies). Правила відрізняються від принципів не лише тим, що закріплюються у визнаних джерелах; нині принципи також інколи мають форму правила чи елементу прецеденту. Формальне закріплення принципів не визначило їх чинність, оскільки вони і раніше були чинними. Формальне закріплення лише сприяло підтвердженню приналежності принципів до відповідної правової системи [5, с. 51].

На думку критиків Р. Дворкіна, принципи в його розумінні не мають конкретного одноманітного статусу, а є онтологічно «таємничою» та «еластичною» категорією. Висловлюючись щодо онтології принципів, Р. Дворкін констатує, що йдеться про сукупність принципів політичної моральності, які загалом забезпечують найкраще тлумачення позитивного права. Сукупність принципів забезпечує найкраще тлумачення позитивного права, якщо забезпечує найкраще можливе обґрунтування політичних рішень, викладених у позитивному праві та показує позитивне право з найкращого боку [6, с. 104–105].

Різниця між принципами і правилами є логічною та виражається у способі їх реалізації під час застосування права. Йдеться не про кардинальну відмінність змісту правил і принципів, а про відмінність моделі їх функціонування. Правила застосовуються за моделлю «все або нічого» (all or nothing fashion). Якщо правило є чинним (має юридичну силу), а у вирішуваній справі існують обставини, за яких це правило застосовується, то рішення має корелюватись із такою нормою. Тобто якщо конкретна справа перебуває у сфері дії правила, обов'язок судді полягає в ухваленні рішення з огляду на зміст цієї норми. Якщо ж правило не чинне (не має юридичної сили) або ж є чинним, але в конкретній справі немає обставин, визначених цим правилом, то це правило не може бути застосоване і не впливає на вирішення такої справи [6, с. 105].

Отже, відоме твердження Р. Дворкіна all or nothing fashion спричиняє те, що правило або застосовується, або ні (tertium non datur) [4, с. 100].

Принципи у процесі правозастосування функціонують інакше, ніж правила. Орган правозастосування не отримує із принципу готового рішення, а лише напрям аргументації, яка допоможе сформулювати рішення. У конкретній справі можна знайти декілька принципів, що допоможуть вирішити спір. У такому разі підставою винесення рішення буде принцип, який за цих умов здобуде першість через свою найбільшу значимість. В іншій справі, в якій можна було б застосувати ті самі принципи, пріоритет може бути наданий іншому принципу. Твердження, що в цій справі застосовується конкретний принцип, лише зумовлює необхідність правозастосовувачу врахувати відповідний принцип під час аргументації. Тож стосовно процесу правозастосування принцип нормативно не визначає рішення суб'єкта правозастосування, а скеровує перебіг процесу правозастосування до формулювання відповідного рішення [6, с. 106].

Якщо свідчити про різне розуміння принципів і правил, варто взяти до уваги момент, що у випадку правил має місце механічне правозастосування, тоді як принцип є лише вказівником аргументації. Адже суб'єкт правозастосування може припустити, що принцип права виступає потенційною (за відсутності правил чи їх нечіткості) підставою вирішення справи, та у процесі її розгляду не брати до уваги одні принципи, водночас беручи до уваги інші, поступово звужуючи коло до одного-двох принципів, що стануть основою вирішення справи [4, с. 101].

Правила найчастіше формулюють у нормативних актах в абстрактних, загальних рисах. Для більшої виразності правило виражається у правових приписах із зазначенням винятків. Теоретично такі винятки можна закріпити в самому правилі з метою вираження його

завершеної версії. Адже перелік винятків є переважно вичерпним і, за потреби, нескладно вираховується. Щодо принципів, не варто свідчити про винятки в такому самому значенні, як і щодо правил. Не існує каталогу обставин, за яких принцип не діє. Це пов'язане з тим, що поряд із передбачуваними винятками можуть існувати уявні, гіпотетичні випадки, які нівелюють чинність конкретного принципу. Відступ від правила виправдовується не лише визнанням винятком, але й особливими обставинами конкретної справи, що зумовлює застосування нововизнаного «принципу чи політичного правила». Знаючи деякі (не всі, невичерпні) винятки з принципу, можна лише сформулювати принцип більш детально, але й це не дозволить встановити вичерпність винятків [6, с. 106].

У світлі наведених вище міркувань принципи постають як твердження про директивні положення системи права, що формально характеризуються неповнотою (широтою) сфери їх застосування, наслідком чого є неможливість визначення винятків із них. Такі положення є доволі вагомими щодо одне одного, а тому у разі колізії з іншими принципами права не існує набору правил, які дозволили б вирішити конфлікт між ними, і кожен принцип може застосовуватися в міру його важливості, визнаної міркуваннями судді в конкретній справі [4, с. 113]. Сам Р. Дворкін підкреслив, що найбільш ефективними і зрозумілими принципи стають у процесі правозастосування під час складних справ (*hard cases*), коли суд посиляється на принципи як на обґрунтування здійснюваної адаптації існуючих правил.

Досліджуючи наукову спадщину Р. Дворкіна, польська дослідниця М. Корделя підкреслює, що принцип, щоб стати належною підставою для вирішення складної справи, перевіряється на відповідність за двома критеріями. Перший критерій адаптації (придатності) робить акцент на формальну спільність принципу з іншими нормативними приписами, зокрема, безпосередньо сформульованими в нормативних актах чи прецедентних рішеннях. Без обґрунтованих підстав у правову систему не може бути імплементований принцип, який конфліктуватиме з уже наявними принципами. Ситуація, коли з'являється принцип, що явно опонує уже наявним, допустима тоді, коли причина такої появи полягає у виникненні нових обставин, що раніше не існували і не підлягали правовому регулюванню. Другий критерій має сутнісний характер. Відповідно до вчення Р. Дворкіна кожен принцип, виражаючи певні суб'єктивні права особи, базується на природі моралі, оскільки в суспільній моральності міститься джерело прав та обов'язків окремих індивідів. Принцип відповідатиме критерію змістовної належності тоді, коли відповідатиме моральним благам, гарантованим політичною спільнотою, з одночасним врахуванням обмежувального аспекту, який покликаний охороняти свободи інших осіб, з якою межує реалізація власних прав. Належне розуміння принципу в цьому випадку забезпечить найкраще моральне обґрунтування як для всього позитивного права, так і для юридичної практики, щоб представити право *in its best light* [5, с. 57].

Ще одна відмінність між принципами і правилами – вимір їх ваги або важливості (*dimension of weight or importance*). Вага принципів не співмірна з їх юридичною силою. Значення ваги принципів виражається в разі їх колізії в конкретній справі. Така колізія вирішується шляхом врахування рівня відповідності кожного із принципів. Пріоритет одного принципу не означає оспорювання важливості інших принципів. Принцип, якому не надано пріоритет, може визначити юридичні наслідки в майбутніх справах. Неодноразово суд у разі розгляду фактичних обставин справи прагне врахувати й інші принципи права, що перебувають у колізії з пріоритетним [6, с. 106–107].

Характерною рисою принципу в концепції Р. Дворкіна є можливість його реалізації різним обсягом. Визнання за принципами ступеня важливості має значення під час вирішення питання конфлікту принципів права. Коли принципи конфліктують між собою (наприклад, вимога захисту прав споживачів вступає в конфлікт із принципом свободи договору), такий конфлікт має бути вирішений з урахуванням важливості кожного принципу. Зазначена конфліктна ситуація може виникнути, зокрема, у разі збігу, хоча б часткового, сфери дії принаймні двох принципів права. Таке зі свого боку може траплятися часто, враховуючи нечіткість і неоднозначність принципів. Спробою вирішення конфлікту принципів було б створення певного реєстру метаправил, які сприяли б ієрархізації принципів цього правопорядку. Це означало б градацію важливості принципів права від найбільш до найменш важливого, здійснену абстрактно, що суперечило б положенням концепції Р. Дворкіна [4, с. 102].

Характеристика принципів як певного типу стандарту поведінки, що протиставляється правилам, дає підставу для визначення таких рис принципів: мають абстрактність (визначеність у загальних рисах); виступають орієнтиром; мають свою вагу та важливість; можуть перебувати в колізії з іншими принципами права без потреби у визнанні одного з них нечинним; здійснення процедури «зважування» у разі необхідності гармонізації із іншими принципами [5, с. 51].

Висновки. Вищевикреслена характеристика принципів права, виражена у правозастосуванні, показує, наскільки суттєву роль принципи відіграють у праві сьогодення. Важлива роль Р. Дворкіна у сучасному правознавстві беззаперечна, адже його напрацювання є поштовхом для подальших доктринальних розробок у сфері принципів права. Концепція принципів права Р. Дворкіна стала вихідним пунктом наукових розвідок (як схвальних, так і критичних) для багатьох науковців у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук М., Кравцова Н. Політичні та правові ідеї Рональда Дворкіна – загальноцивілізаційний стандарт правового життя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 5–11. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/36274>
2. Юхимюк О. Особливості викладу принципів права у національному законодавстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2013. Випуск 6, т. 1. С. 12–15.
3. Dworkin R. Taking rights seriously. *Harvard University Press*. Cambridge, Massachusetts, 1978.
4. Dybowski M. Ronald Dworkina koncepcja zasad prawa. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LXIII. Zeszyt 3/2001. S. 99–115.
5. Kordela M. Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne. Wydawnictwo Naukowe UaM, Poznań, 2014, ss. 322.
6. Maroń G. Dworkinowska wizja zasad prawa. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria prawnicza*. Zeszyt 48/2008. S. 103–123.

REFERENCES

1. Kravchuk M., Kravtsova N. (2019). Polityczni ta pravovi idei Ronalda Dworkina – zahalnotsyvilizatsyjnyj standart pravovogo zhyttia. [Ronald Dworkin's political and legal ideas – general-civilization standard of legal life]. *Aktualni problem prawoznawstwa*. Vol. 3, pp. 5–11 [in Ukrainian].
2. Yukhymyuk O. (2013). Osoblyvosti vykladu przyntsypiv prava u natsionalnomu zakonodavstvi. [The features of exposition of principles of law in a national legislation]. *Naukovyy visnyk Khersonskogo derzhavnoho universytetu. Seriya Iurydychni nauky*. vol. 6, tom 1, pp. 12–15 [in Ukrainian].
3. Dworkin R. (1978). Taking rights seriously. *Harvard University Press*. Cambridge, Massachusetts.
4. Dybowski M. (2001). Ronald Dworkina koncepcja zasad prawa. [Ronald Dworkin's concept of legal principles]. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LXIII. Vol. 3/2001, pp. 99–115 [in Polish].
5. Kordela M. (2014). Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne. [Principles of Law. A theoretical and legal study]. Wydawnictwo Naukowe UaM, Poznań, pp. 322 [in Polish].
6. Maroń G. (2008). Dworkinowska wizja zasad prawa. [Dworkin's vision of the principles of law]. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria prawnicza*. Vol. 48/2008. Pp. 103–123 [in Polish].

O. M. Yukhymyuk. RONALD DWORKIN'S CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF LAW

In the article, the author examines the concept of principles of law by the American and British lawyer, political scientist, philosopher and legal theorist Ronald Dworkin.

Dworkin defined a principle as a standard that should be followed not because it contributes to the change or preservation of a certain economic, political or social situation, but because it expresses certain moral requirements, whether they are requirements of justice, fairness, etc.

Principles are characterized by the following features: abstractness (certainty in general terms); act as a guideline; have their own weight and importance; may be in collision with other principles of law without the necessity to invalidate one of them; implementation of the "weighing" procedure in case of need for harmonization with other principles.

R. Dworkin's concept of the principles of law has become the starting point of scientific research (both positive and critical) for many scholars around the world.

Keywords: *Ronald Dworkin, principles of law, theory of law.*

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2024 року